

NEDERLANDSE SAMENVATTING (SUMMARY IN DUTCH)

*

Inleiding:

De Presbyteriaanse predikant en arts Thomas Morgan wordt sedert de verschijning van John Leland's klassieke *View of the principal deistical writers that have appeared in England during the last and the present century* (1754-1756) tot de deïsten gerekend.

Deïsme is een moeilijk te definiëren term. Voor een deel is dat problematische karakter te verklaren uit een zekere innerlijke tegenstrijdigheid. Want veelal is deïsme gedefinieerd als de ontkenning van elke vorm van Openbaring, maar anderzijds ging de loochening naar het oordeel van menigeen gepaard met het aanvaarden van de religie van de natuur. In de achttiende eeuw zijn veel pamfletten en boeken verschenen, gericht tegen het deïsme. Gedurende lange tijd nadien is het deïsme misverstaan en genegeerd. De moderne studie van het Engelse deïsme begon met Gotthard Victor Lechler's *Geschichte des englischen Deismus* (1841). Pas sinds de laatste decennia is een opleving in de studie van het deïsme te constateren door moderne auteurs als Wayne Hudson en Jeffrey Robert Wigelsworth. Sommige auteurs als Norman Sykes en S.J. Barnett beschouwen het deïsme evenwel niet als een georganiseerde beweging.

De achttiende-eeuwse theologen Philip Skelton en John Leland hebben 'canonieke' lijsten van Engelse deïsten opgesteld. Maar niet elke als deïst aangeduide persoon was van een dergelijk etiket gecharmeerd. Thomas Morgan is één van de weinigen die zich openlijk als deïst heeft geafficheerd. Hij noemt zich zelfs 'Christian Deist'. Door vele auteurs wordt dit als een oxymoron – een nauwe verbinding tussen twee tegenovergestelde begrippen – gezien. In deze studie wordt gezocht naar de betekenis van de term 'Christian Deist' en de consequenties daarvan voor Morgan's kritische visie op het Oude en Nieuwe Testament, en zijn plaats tussen de overige deïsten in de context van de Verlichting.

Hoofdstuk 1: Leven van Thomas Morgan.

Thomas Morgan (1671/2-1743) wordt sinds lang getypeerd als een deïst op grond van zijn meest bekende publicatie: *The moral philosopher, in a dialogue between Philalethes, a Christian Deist, and Theophanes, a Christian Jew* (1737-1740). Hij was afkomstig uit een arme boerenfamilie uit de regio van Bridgwater in Somerset. Hij kreeg de mogelijkheid te studeren aan de Dissenter Academy in Bridgwater. Gedurende een onbepaalde periode was hij actief als Independent predikant in Bruton in Somerset. Van 1716 tot 1724 trad hij op als Presbyteriaans predikant in Marlborough in Wiltshire. Hij studeerde tevens medicijnen en verkreeg in 1724 de titel 'Medical Doctor' aan de Universiteit van Glasgow. Na zijn ontslag in Marlborough in 1724 vanwege Arianisme en een klacht tegen hem, ingediend in het Hogerhuis, trad hij vanaf 1726 op als arts in Bristol en vanaf 1735 in Londen. Daar, in de Britse hoofdstad, toonde hij zich in de laatste fase van zijn leven deïst en noemde zichzelf in 1737 in *The moral philosopher* openlijk 'Christian Deist'. Hij omschrijft 'Christian Deism' als de natuurlijke religie, zedelijke waarheid en rechtvaardigheid, die door Jezus Christus als eerste gepredikt en verkondigd werd.

Hoofdstuk 2: Morgan's geschriften voorafgaande aan *The moral philosopher*.

Morgan was een krachtig pamflettist, die na de Salters' Hall Conference in 1719 over het leerstuk van de Drieëenheid met veel collega's in de clinch lag. Hij bestreed met verve de aanhangers van de orthodoxe leer en verzette zich tegen de binding aan de belijdenis en toonde zich meer en meer een rationalist.

Daarnaast schreef hij tegen elke vorm van 'Enthousiasme', dat hij bij zijn tegenstanders ontdekte. In 1726 publiceerde hij een collectie van zijn tot dusver verschenen traktaten. Tussen 1727 en 1728 bestreed hij, ter verdediging van de Quakers, enkele religieuze

opvattingen over de gevolgen van de zondeval, die hij bij de handschoenmaker Thomas Chubb opmerkte. In de tussentijd nam hij de medische studie op en publiceerde twee uitvoerige boeken op dit terrein: in 1725 *Philosophical principles of medicine* (bijna 500 pagina's) en in 1735 *The mechanical practice of physick* (meer dan 380 pagina's). Vooral het eerstgenoemde werk had succes in Engeland en daar buiten en werd veel geciteerd.

Hoofdstuk 3: *The moral philosopher*.

The moral philosopher uit 1737 is een dialoog tussen *Philalethes, a Christian Deist* en *Theophanes, a Christian Jew*. Het boek maakt een scherpe scheiding tussen Oude en Nieuwe Testament, tussen Jodendom en Christendom, tussen navolgers van de apostel Petrus en navolgers van de apostel Paulus. Kan het Joodse boek nog functioneren in de christelijke boodschap?, is zijn vraag. Morgan is een Christen op de basis van het Nieuwe Testament. Morgan staat daarmee in de lijn van de verwerping van het Oude Testament in een deel van de christelijke theologie, een lijn die loopt van Marcion tot in onze huidige tijd. Er is maar één criterium van ware godsdienst: de morele waarheid, redelijkheid en geschiktheid van de dingen ('the moral truth, reason, and fitness of things'), een criterium dat hij in de theologie van Samuel Clarke gevonden heeft. Wonderen kunnen geen bewijs van openbaring zijn. God grijpt niet in door het doen van wonderen. Morgan's uitingen over de wonderverhalen in het Oude Testament leiden van anti-Joodse tot volop anti-Semitische uitspraken.

De Christelijke openbaring daarentegen is niet anders dan de 'revival' van de natuurlijke godsdienst, een terminologie die doet denken aan Matthew Tindal's 'republication of the religion of nature'. 'Christian Deism' is niets anders dan de morele prediking van Jezus Christus, met weglating van alle Joodse elementen. Voor Morgan is er geen contradictie tussen Christen zijn en deïst zijn. Het Christendom verliest zijn absoluteïteit en wordt een morele filosofie en ethiek.

Hoofdstuk 4: Eigentijdse reacties op *The moral philosopher*.

De vele contemporaine reacties op *The moral philosopher* kwamen van meerdere zijden, van Presbyterianen en Independenten, van Anglicanen en Rooms-Katholieken. Meer dan 25 gepubliceerde reacties gedurende zijn leven, maar ook in brieven, dagboeken en preken. Nagenoeg al deze reacties waren negatief. Zij richtten zich tegen Morgan's visie op het Oude Testament, de ontkenning van de traditionele verzoeningsleer en de ontkenning van de wonderen en de inspiratie van de Schrift. De omvangrijkste waren van de hand van John Leland, John Chapman en Moses Lowman, die Morgan op al deze punten bekritiseerden. Alleen Peter Annet en Thomas Amory namen het voor Morgan op. Een vreemd erratum in de literatuur over Morgan is de onjuiste opvatting over *The divine legation of Moses demonstrated, on the principles of a religious deist, from the omission of the doctrine of a future state of rewards and punishments in the Jewish dispensation* (1738) van William Warburton als geschrift tegen Morgan.

Hoofdstuk 5: Morgan's reacties op zijn critici.

Morgan reageerde publiekelijk op vijf tegenstanders, behalve Joseph Hallett en Samuel Chandler, met name op het genoemde drietal in het tweede en derde deel van *The moral philosopher* (1739-1740). De toon is scherper dan in het eerste deel, en tevens is er meer aandacht voor historische kritiek op de Bijbel. Dankzij de tegenstelling tussen Paulus en Petrus is Morgan met recht en reden een voorloper genoemd van de protestantse Tübinger School van Ferdinand Christian Baur, waar de Paulinische, universalistische tendens in de ontstaansgeschiedenis van het Nieuwe Testament wordt gesteld tegenover de Petrinische, judaïstische tendens.

Hoofdstuk 6: *Physico-Theology*

De *Physico-Theology* is niet het vierde deel van de *Moral philosopher*, zoals beweerd door Leslie Stephen. In zijn *Physico-Theology* (1741) stelt Morgan dat God handelt door natuurwetten, zonder in te grijpen met wonderen. Daarmee grijpt Morgan terug op de kritische kijk op wonderen, die bij alle deïsten zichtbaar is. De *Physico-Theology* kreeg beduidend minder aandacht in de pers dan *The moral philosopher*.

Hoofdstuk 7: Reacties na Morgan's dood en in het buitenland

Door zijn dood in Januari 1743 wist Morgan niet dat hij een plaats had gekregen in de jongste editie van de *Dunciad* van Alexander Pope. Veel negatieve aandacht kreeg *The moral philosopher* in Nederland, Duitsland en Amerika. Het deïsme was trouwens niet dood na 1740. Het flakkerde steeds weer op in pamfletten, discussies en roman literatuur, en werd ook steeds weer bestreden.

Hoofdstuk 8: Morgan als voorloper van een stroming die het Oude Testament verwerpt. Morgan was een voorloper van onder anderen Johann Semler en Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, die het Oude Testament van minder waarde achtten. Twee belangrijke kerkhistorici in het twintigste-eeuwse Duitsland, Adolf von Harnack en Emanuel Hirsch, hebben Morgan daarvoor geprezen. In de jongste tijd is door de visie van Notger Slenczka de strijd rond de canonieke status van het Oude Testament in de christelijke theologie weer opgelaaid.

Conclusies:

Morgan noemde zichzelf vanaf 1737 een Christelijke Deïst. Met dit etiket doelde hij op de morele waarheid en rechtvaardigheid die door Jezus Christus was gepredikt. Hij kan zeggen: 'I am a Christian, and at the same time a Deist or, if you please, this is my Christian Deism' Voor Morgan was er geen tegenstelling tussen Christen en Deïst. Hij maakte een scherp onderscheid tussen de twee Testamenten en tussen de apostel Paulus en Petrus. Paulus preekte een nieuwe leer, het tegenovergestelde van Mozes en de profeten. Met andere deïsten heeft Morgan de afkeer van wonderen en openbaring gemeen, zonder zich veel met hen in te laten. Morgan is ook radicaler in de morele kritiek op het Oude Testament dan overige deïsten. Hij was in het algemeen een voorloper van de historisch-kritische benadering van de Bijbel en in het bijzonder van de protestantse Tübinger School. Tevens moet gezegd worden dat anti-Joodse gevoelens bij de latere Morgan nogal eens bij hem leiden tot anti-Semitische uitspraken.

Al met al was hij een complex en veelzijdig figuur in de achttiende-eeuwse Verlichting. Hij was de eerste en voorlopig de enige die zo publiekelijk de morele navolging van Christus koppelde aan het deïsme. Het Christendom verloor daarbij haar Joodse wortels, en Morgan kreeg de brede falanx van de christelijke orthodoxie in Engeland en daar buiten over zich heen.